OB DNEVU MRTVIH

Prvi november je dan, ko se vsakdo spomni svojih umrlih. A prenekateri ima svojcev toliko, kolikor širše, vseljudsko je bilo njegovo življenjsko delovanje, kolikor enkratna je bila njegova smrt. Vsesplošnost in enakost! Kako neizprosno je tekel tok časa in posameznika v njem!

V našem izboru smo to pot prisluhnili prav piscu polpreteklih zgodovinskih tokov, ki so v njih posamezniki zavzemali svoja mesta, zmagovali, pa mnogi tudi omahnili.

Se zavedamo dovolj, zakaj?

BOJAN KARDELJ se je rodil 1. 1922 v Ljubljani, kjer je končal osnovno šolo in gimnazijo. Kot dolgoletni revolucionarno angažirani mladinec je bil 1. maja 1941 sprejet v SKOJ. To svoje delovanje je nadaljeval med okupacijo, a bil 1. 1942 zaprt, oktobra 1943 pa odpeljan v Dachau, od koder se je vrnil 30. junija 1945. Še istega leta oktobra meseca je bil sprejet v partijo..

Prva leta svobode je delal v raznih organih državne uprave, 1. 1949 postal novinar radia Ljubljana, študiral ekonomsko fakulteto v Ljubljani in 1. 1956 diplomiral, bil od tega leta do 1962 direktor radia Koper, od 1. 1963 do upokojitve 1965 pa direktor lista Občan.

Opravljal je tudi odgovorne družbenopolitične funkcije, bil odbornik naše občinske in mestne skupščine ter ljudski poslanec kulturno – prosvetnega zbora skupščine SRS, sedaj pa je delegat KS Kodeljevo, član mestne konference ZKS in republiške konference SZDL.

Svojo oblikovalno sposobnost je izražal s prispevki v slovenskih in jugoslovanskih časopisih in z ekonomsko – političnimi priročniki, kot urednik notranjepolitičnega in gospodarskega uredništva radia Ljubljana pa z zapisi in reportažami. V reviji Borec je objavil več memoarov in iz 3. knjige spominov iz partizanskih let VIHARNI ČASI (izšla l. 1961) objavljamo.

KJER SMO UMIRALI

Noč, mrzla januarska zimska noč 1944. Skozi rešetkasta okna zaprtih živinskih vagonov, ki drvijo preko zasnežene Gorenjske, Koroške in Bavarske, lije nekaj žarkov lunine svetlobe . . . Muenchen je za nami. Nihče ne ve, kam nas peljejo. Esesovci, ki spremljajo transport, govore o Lyonu, nekem Silberbergu, francoskih rudnikih itd. Sami ugibamo in radi se oprijemamo vsekega kraja, ki ga kdo omeni, le da bi zadušili v naši notranjosti kljuvajočo misel – v Dachau. Toliko je že vsak od nas slišal o tamkajšnjem koncentracijskem taborišču, v katerem so nemški nacisti že leta 1933 pričeli uničevati svoje lastne ljudi, in nihče si ni upal ziniti tega imena, da ne bi komurkoli od nas vzel upanja: morda le ne gremo v Dachau . . .

Škripajoče zacvilijo zaustavljajoča se kolesa na zamrznjenih tirih. Vsi hkrati planemo k špranji v vagonu, da bi se še enkrat prepričali. Toda velike črne črke nam umore zadnje upanje. Kljub zatemnjenim žarnicam se nam vendarle pošastno zareži v obraz velik napis na železniški postaji – Dachau.

Lajanje policijskih psov in še bolj oglašujoče vpitje esesovcev je bilo prvi pozdrav: „Los, los! Schnell aufgehst! V vrste po štiri in štiri! Kdor bo skušal bežati, bo takoj ustreljen! Če pobegne eden, bodo ustreljeni vsi v njegovi skupini! Naprej in držite korak, svinje banditske!“ Tak je bil pozdrav, ko smo prišli, tako je potekala dobre pol ure dolga poledenela pot od kolodvora do taborišča, le da so se nas sposodili še 6–8 let stari smrkavci, ki so ob cesti stoje pljuvali na nas in metali kamenje in kose ledu za nami . . .

Ledeno mrzel veter je zavijal okoli ušes in vrtinčil droban sneg na velikem prostoru, kjer so se vsako jutro in zvečer zbirali jetniki na apel. Velika železna vrata glavnega vhoda so bila na stežaj odprta, nad njim pa se je v mesečini svetil velik napis: „Arbeit macht frei.“

Nagnali so nas v kopalnico. Ko smo se slekli, so spustili malodane vrelo vodo, nato pa mrzlo. Sledilo je povelje: „Vso civilno obleko in obutev je treba oddati v posebni shrambi! Maršven in počakajte, da pridete na vrsto. Lepo drug za drugim! Kdor se bo prerival, bo dobil batine!“

Postavili so nas popolnoma gole pred kopalnico, na sneg in veter. Z obleko in perilom v rokah smo bosi trepetali skoraj celo uro, da smo mogli oddati lastno obleko in dobili zanjo umazane, strgane in ušive ostanke uniform vseh mogočnih armad, s katerimi so imeli nemški zavojevalci opravka. Ostriženi, kot maškare našemljeni, brez perila in nogavic, smo se v lesenih coklah napotili v barake. V sobe z lesenimi ležišči v tri nadstropja so nas naphali po 300 do 400 ljudi. Sicer pa . . .

saj nismo bili več ljudje, bili smo številke. Nihče več ni vprašal za ime; bil si le še številka, na primer: pripornik številka 61047.

Dachau, ki je oddaljen le 18 km od Muenchna, je majhno bavarsko mesto z okoli 22.000 prebivalci. Njegova zgodovina sega vse tja v 6. stoletje, ko so se v dachauskem gradiču pričeli vrstiti drug za drugim številni knezi in grofje. Znani nemški slikarji – Leibel, Spitweg, Taschner in drugi – so v njem živeli in ustvarjali. V tej slikoviti pokrajini, ki pa je sicer zrana po svoji nezdravi in hitro se spreminjajoči klimi, so leta 1917, kake pol ure iz Dachaua, zgradili Nemci mestno tovarno streliva in smodnika. Marca 1933 pa je nastalo tu prvo koncentracijsko taborišče Tretjega Reicha, katerega ime in strahotni sloves sta šla po vsem svetu. Prvi priporniki tega taborišča v letu 1933 so bili Nemci, katoličani in Židje, socialisti in komunisti, delavci, obrtniki, zdravniki, profesorji, duhovniki, politiki in državniki – borci proti novemu sistemu nasilja in strahovlade, ki je prišel v Nemčiji s Hitlerjem na oblast.

Prenovili so staro smodnišnico, zgradili nove, zidane in lesene stavbe za zapornike in njihove stražarje. Naglo je rastlo edinstveno, z vodnimi jarki in električno bodečo žico obdano koncentracijsko taborišče Dachau. Stražarski stolpi na vsakih 50 m so se dvigali okoli taborišča visoko nad dachausko ravnino . . .

Skozi velika, obokana vrata pa so leto za letom prihajali z vseh delov sveta novi tisoči modernih sužnjev . . . Prvo leto 4800, 1934. leta 200, naslednje tri leta po nekaj nad 2000. Ko pa je pričel nacizem razširjati svoje peruti, je tudi število novo prihajajočih pripornikov rastlo: 12.300 jih je vstopilo leta 1938 skozi dachauska vrata, leta 1944 pa že kar 28.685. In v zadnjih štirih mesecih tisočkrat prekletega Tretjega Raicha je prišlo v taborišče Dachau novih 31.000 sužnjev. V dvanajstih letih je koncentracijsko taborišče Dachau registriralo 250.300 pripornikov, ki so s prestopom taboriščnih vrat prenehali biti ljudje . . . In koliko tisoč jih je pred glavnimi vrati zavilo na levo, ob jarku in bodeči žici proti krematoriju, naravnost v plinsko celico? Nihče jih ni videl in štel, nihče ni vedel, kdaj in od kod so prišli in koliko jih je bilo. Že naslednje jutro se je iz krematorijskega dimnika močneje kadilo kot ponavadi in v shrambi za civilno obleko so imeli tamkaj zaposleni priporniki polne roke dela, da so sortirali še po plinu smrdeče obleke, perilo in obutev . . . Lepo očiščene in zakrpane, so v papirnatih vrečah naslednje dni vozili na dachauski kolodvor. Dobil jih je nemški Rdeči križ, da jih je mogel potem razdeliti raznim nemškim beguncem in bombardirancem . . . In ti so potem prelivali solze hvaležnosti, ker so jim njihovi rojaki – tako jim je bilo vsaj rečeno – odstopili del svoje garderobe. Res, neverjetno prijateljstvo in solidarnost, toda na račun tistih, katerih pepel je bil razsut po dachauskih vrtovih, da bi bolje uspevale cvetlice, katerih vnete ljubiteljice so bile žene esesovskih oficirjev . . . V posebnih pločevinastih zabojčkih so pepel in moko iz zažganih ter zmletih kosti razvažali tem milostljivim na dom. Če pa je imela katera od teh gospa god ali rojstni dan, potem ji je njen ljubeznivi možiček pripravil posebno darilo: ročno torbico, ali čevlje, narejene iz ustrojene človeške kože, poleg tega pa seveda tudi cvetlico, vsajeno v lonček, ki je bil dve tretjini napolnjen s pepelom in kostno moko, na vrhu pa je bilo posuto nekaj centimetrov prsti . . .

Čisto v kotu ob zidu so gestapovski krvniki množično streljali svoje žrtve. Deset metrov dolg, ozek betoniran jerek je še vedno, kot takrat, pokrit z lesenimi betonskimi pokrovi. Prav isti so še, kot so bili v času dachauskih strahot . . . Nanje so morali poklekniti jetniki, da je lahko esesovski morilec bolje in brez truda nameril svojo pištolo. Po ozkem betonskem kotiju je odtekala kri umorjenih v kanal . . .. Skromen, zato pa nič manj pretresljiv napis, vsekan v kamnito ploščo: „Pistolen – Hinrichtungsstadt“ priključe – spomin prenekatero tragedijo . . . kriminalca), je kot vodja skupine priganjal oba Rusa in Poljaka. Pripornik je priganjal pripornika.

„Kaj rjoveš kot zverina? Za tako Nemčijo, kot je današnja, je škoda migniti s prstom, kaj šele, da bi se naprezal!“ so mu zabrusili nazaj ostali trije politični priporniki.

Drugi dan so jih pod stražo odvlekli v taboriščne zapore. Mislili smo, da bodo pač deležni običajne kazni v taborišču – pretepanja s palicami . . .

Dne 25. decembra je šla vsa komanda, vseh 350 pripornikov tovarne Prazifix, kot vsako nedeljo, v veliko kopalnico glavnega taborišča na kopanje. Po končani kopeli, ko smo korakali skozi glavna vrata taborišča nazaj, nas je prestregel Raportfuerhrer Botscher in nam ukazal novo smer. Ne proti tovarni, temveč ob vodnem jarku na dvoriščе krematorija . . .

Obrazi vseh so prebledeli. Kaj bo zdaj? Streljanje ali plinska celica? Zakaj? Na tiste tri tovariše smo že pozabili . . . Vodja taborišča, esesovski general Rupert, nas je že čakal. „Po deset in deset v vrsto! Postavite se ob zidu, desetina za desetino in – držite gobce!“

Torej streljanje!

Šele čez nekaj minut sem opazil v drugem kotu, nasproti nas, pripravljene vislice . . . Tri zanke, na debelo posute z ivjem, so se lesketale v jutranjem soncu 25. decembra 1944. leta.

Še vedno nismo vedeli, komu so namenjene. Toda ne vem zakaj – prva misel, ki mi je šinila v glavo, ni bila „umrli bomo“, temveč, kako zoprno bo dati to zmrzlo zanko okoli vratu. Mraz me je stresel, ko sem pomislil na to. Tedaj so se odprla vrata v zidu zadaj za vislicami. Iz prostorov, kjer so esesovci dresirali svoje policijske pse, so privlekli samo v spodnje perilo oblečene in bose, z rokami zvezanimi na hrbtu, naše tri sotrpine – oba mlada Rusa in že priletnega Poljaka. Na obrazih in rokah in nogah so imeli potpludbe. Vsi trije hkrati so zopet na podstavek. Rusa sta si sama nataknila zanke. Poljaku jo je obesil okoli vratu kapo krematorija, pripornik – kriminalist Emil . . . Onemeli smo. Oči vseh 350 jetnikov so prebadale zelenca Weissa, ki je po naključju stal v prvi vrsti, prav pred obsojenci. Gledal je v tla. Verjetno ni mislil, da bo imela njegova ovadba takšne strahotne posledice . . . Vodja taborišča, general Rupert, je stopil z debelo gorjačo za obsojence in ukazal: „Spusti podstavek!“

Toda preden se je zgodilo, sta mlada Rusa kriknila nam v vzpodbudo in okoli stoječim esesovcem navkljub: „Naj živi komunizem!“ Debelo poleno, s katerim ju je podivjani Rupert udrihal po glavah, jima je zaprlo usta ..

Postarani Poljak, je brezdušno gledal predse. In kar same od sebe so mu pridrvele iz ust besede: „Weiss, varum? Zakaj Weiss? Ich habe doch zwei Kin . . . – imam vendar dva otro . . .“

Plošča, na kateri so stali, se je hipoma pogreznila. Zmanjkalo je tal pod nogami . . . Z ivjem zanka je zadržala v grlu še neizgovorjene besede.

Oči so jim osteklenele, obrazi so postajali vse bolj modrikasti. Emil je vsakega od njih še krepko za noge, da bi se mrzla zanka bolje zadrgnila. Še dve tri minuti in . . . njihovega trpljenja je bilo konec. Sneli so jih in odnesli trupla v krematorijsko peč . . .

Brez besed, omotični smo se vračali v Prazifix. Naslednji dan so esesovci premestili Weissa v neko drugo taborišče.

Koliko mučenikov so požrle krematorijske peči koncentracijskega taborišča v Dachau! Nihče ne ve števila teh nesrečnikov, ki so tu končali svojo žalostno pot gladovanja, umiranja zaradi tifusa, poiskusov na malaričnem in flegmonskem oddelku taboriščne bolnišnice itd. Njih število je moč le oceniti. Od 250.000 jetnikov, kolikor jih je vstopilo v dvanajstih letih skozi taboriščna vrata, jih je dočakalo osvoboditev le 33.000.

Konec avgusta in v začetku septembra 1944 so gestapovci razglasili po vseh tovarnah in delovnih mestih, kjer so bili zaposleni jetniki, naj se takoj javijo vsi višji ruski oficirji, ker da pojdejo v posebno vojaško taborišče. Čez nekaj dni so res zbrali 92 majorjev, podpolkovnikov in polkovnikov ruske armade. Odpeljali so jih . . . Toda ne v drugo taborišče, temveč v podzemeljske zapore obkoncu dachauskega taborišča . . .

„Kaj bo z njimi, zakaj so jih zaprli? “ so bile besede, ki so šle od ust do ust, od jetnika do jetnika. Vse taborišče, vseh 36.000 pripornikov, pripadnikov 31 različnih narodnostnih manjšin, je skrbela usoda teh 92 nesrečnikov. Toda ne dolgo . . . Neke mesečne septemberske noči je vse taborišče zbudilo lajanje policijskih psov . . . Krvniki so gnali svoje žrtve na morišče. Počasi se je premikal ob vodnem jarku onstran žične ograje žalostni sprevod pretepenih in izstradanih Rusov proti krematorijskemu obzidju . . . Vrata v zidu, ki so držala na dvorišče krematorija, so se zaprla za njimi. Potem . . . strel za strelom, posamezni streli iz pištole . . . Vsak strel je pomenil smrt. Vse taborišče je bilo budno, vsak pripornik je na svojem ležišču pridržaval dih in štel . .1,. 10, 11, 12 . . . 32 . . . 40. Kdaj pa kdaj je nastal krajši odmor. Raportfuehrer Botscher, ki je lastnoročno streljal žrtve v tilnik, je hladil cev svoje pištole, ki je bila že preveč razgretaa . . . In nato zopet novi streli 70, 71 . . . 85 . . . 90, 91, 92.

Zatem je prenehalo . . . Na taborišče je legla moreča tišina, ki jo je pretrgal šele pijani Botscher – v jutranjem svitu se je vozil s kolesom med taboriščnimi barakami in z bikovko divje udrihal po pripornikih, kamor je padel. Iz dimnika v krematoriju pa se je pričel valiti gost dim – znamenje, da so nenasitna žrela krematorijskih peči dobila nov, obilen zalogaj . ..

S peskom posuta stezica drži dalje skozi park po nekdanjem dvorišču krematorija. Mimo groba, v katerem je pokopanih okoli 20 tisoč neznanih žrtev – mimo dveh jam za človeški pepel, od katerih ima vsaka okoli 100 kubičnih metrov prostornine, do drugega množičnega groba, ki je bil najden šele 1950. leta . .,. Kjer je še razkopana zemlja, je rastla smreka, na katero so obešali na smrt obsojene jetnike. Potlej se je posušila in se sama od sebe podrla. Tako vsaj pravijo tisti, ki oskrbujejo krematorij.

JOŽE VIDIC se je rodil leta 1926 na Selu pri Žirovnici. Tam je končal osnovno šolo. Razsulo stare Jugoslavije je dočakal kot dijak tretjega razreda kranjske gimnazije.

V partizane je odšel konec leta 1942 in se priključil Prešernovi brigadi. Poleti leta 1944 je bil imenovan za namestnika komandirja transportne čete 31. divizije, konec vojne pa je dočakal kot politkomisar zaščitne čete pri komandi mesta Jesenice.

V vojaški službi je ostal do leta 1965, ko je bil kot major upokojen. S pisateljevanjem se je začel ukvarjati že pred 25 leti. Dopisoval je sprva v vojaške časopise, pozneje pa v Dnevnik, VUS in za radio Koper. Po upokojitvi je bil dopisnik (Gorenjskega) Glasa, Dnevnika in TV-15, članke pa je objavljal v številnih drugih časopisih v Sloveniji in drugih republikah.

Pred šestimi leti se je nastanil v naši občini in to je literarno najplodnejše obdobje v njegovi tovrstni dosedanji dejavnosti.

Leta 1970 je napisal knjigo Beg z morišča in zanjo prejel III. Kajuhovo nagrado. Leta 1973 je napisal knjigo Zločin pri Lenartu in zanjo prejel II. Kajuhovo nagrado. Letos poleti je izšla tretja njegova knjiga PO SLEDOVIH ČRNE ROKE.

Sedaj pripravlja svojo četrto knjigo – iz partizanskega življenja; osrednje osebe bodo vosovci.

Iz knjige Po sledovih črne roke smo izbrali odlomek iz poglavja.

ŽRTVE LJUBLJANSKIH

Spomladi 1944. leta so delavci na ljubljanskem letališču opravljali zemeljska dela. Ni jim bilo mar, koliko in kaj bodo naredili; pomembnejše je, da nekaj delajo in si s tem zaslužijo vsakodnevni kruh.

Iz otopelosti jih je zdramilo osupljivo odkritje. Nekdo je s krampom zadel v žensko truplo. Slabotnejši so se umaknili za nekaj korakov, drugi so ostali in previdno odstranili zemljo s trupla.

„Grozno, glejte, še eno truplo je poleg!“ Molče so strmeli v jamo. Odkrili so grob treh žensk. Bile so gole in brez glav. Poleg njih je ležala steklenica, v kateri je bil letak z narisano črno roko.

Zakaj, kdaj in kje so jim odsekali glave, verjetno nikoli ne bomo zvedeli. Zakaj so gole položili v grob, bo večna uganka.

Kuge, lakote in vojne, reši nas, o Gospod, so molili in še molijo verniki po cerkvah. Med vojno bi temu pobožnemu vzdihu morali dodati še dve besedi: Kuge, lakote, vojne in črne roke, reši nas . . .

Kaj hočemo, v davnih časih niso poznali črne roke, zato je litanije ne omenjajo. Ljudje so molili proti toči, ki je pustošila njive in travnike, prinašala lakoto in smrt. Vse svetnike so rotili, naj jih rešijo kuge, kolere, koz (črne smrti), kobilic in čarovnic. Bali so se Turkov, ki so sekali glave in nasajali ljudi na kole.

Napredek na področju znanosti je potisnil čarovnice v svet pravljic. Zdravniki uspešno krotijo nalezljive bolezni. O strahu pred Turki in Tatari beremo v zgodovinskih knjigah. Le grobovi črnorokcev so še sveži in še vedno sem ter tja izbruhne krik bolečine za umorjenimi starši, bratom in sestro, hčerko ali sinom. Že pred tridesetimi leti so v Evropi utihnili topovi, čas je zacelil marsikatero rano, toda jaz sem pri zbiranju gradiva za to knjigo videl še nešteto solznih oči. Kdaj pa kdaj mi je bilo celo žal, ker sem z vprašanji zbudil tlečo bolečino. Le zavest, da v korist tistega dela človeštva, ki se bori za mir, ne smem molčati o grozotah vojne, me je prikovala za pisalno mizo.

SMRT SEKRETARKE OF POLONCE ČUDA

Oglejmo si naslednji dokument:

Postaja P. V. Z. Vevče

2. II. 1944

Državnemu tožilstvu v Ljubljani

Tukajšnji policijski postaji je Franc Klopčič, posestnik iz Šmartnega ob Savi, javil, da je 1. II. 1944 pri kopanju mivke ob Savi našel truplo neznane ženske, stare okrog 30 let, ustreljene v roki in levo oko. Truplo je bilo položeno v manjši jarek in zasuto z mivko.

Žensko je prepoznal kot svojo ženo Franc Čuda, roj. v Zg. Kašlju, star 44 let, delavec, stanujoč Fužine št. 3, in njena otroka Ivan in Anica poznajo ženo in mamo. Umorjena Polonca Čuda, rojena Kočar, 8. aprila 1905 v Slapah. Mož je policiji izjavil:

Od 24. na 25. november sem imel nočno službo. Ko sem prišel zjutraj domov, so mi otroci povedali, da so mater odpeljali domobranci, katerih pa nobenega niso poznali. Sosed Vinko Cvetko, Fužine št. 3, mi je povedal ime šoferja, ki je vozil domobrance in je bil Janez Jerenčič iz D. M. v Polju. Zakaj je bila ustreljena, ne vem.

Janez Godejša
višji stražmojster

Polonca Čuda je bila lepa, okroglega obraza in bistrih modrih oči. Delala je v Hribarjevi tovarni pletenin (nasproti vojaške bolnišnice v Ljubljani). Do doma v vasi Fužina je imela tri kilometre hoda.

Poleti 1942. leta je petnajst delavcev v Hribarjevi tovarni ustanovilo organizacijo Osvobodilne fronte, med njimi so bili: Bruno Leban, Jakob Isop, Polonca Čuda, Janez Jurca, Jože Vrhovec, Anton Pajsar, Ludvik Švigelj, Mara Črne, Ančka Tomšič, Alojz Židan, Ivan Habič, Matija Rejc, Janez Jakopin, Mici Grum, Franci Kuntarič in še nekateri. Sestanek je vodil Zadravec, ki je bil aktivist na terenu.

Na tem prvem strogo zaupnem sestanku so navzoči z dvignjenimi pestmi prisegli zvestobo Osvobodilni fronti in izvolili Polonco Čuda za sekretarko. Člani so zbirali blago in denar za partizansko vojsko, za zapornike in internirance. Polonca je bila najbolj marljiva, hrabra in odločna. Februarja leta 1943 so jo zaprli, dva meseca zasliševali v Ljubljani in nato poslali v internacijo v Neapelj. Po kapitulaciji Italije se je vrnila in se znova zaposlila v Hribarjevi tovarni. Bili so to dnevi, ko smo pričakovali skorajšnji zlom nacizma in konec vojne. Polonca je vneto nadaljevala delo za Osvobodilno fronto in ni vedela, da so jo urhovski črnorokci že zaznamovali s križcem, to je s smrtno obsodbo.

Ko je 24. novembra 1943. leta mož Polonce Franc odšel v nočno službo v hidroelektrarno na Fužine, se je pred njegovim stanovanjem ustavil namestnik poveljnika urhovske postojanke 23-letni Stane Kukovica iz Zgornjega Kašlja v tedanji poljski občini s svojo morilsko tolpo. Med njimi je bil tudi šofer belogardističnega vojaškega avtobusa, s katerim so prevažali žrtve.

Polonca se je uprla aretaciji. Zahtevala je, naj ji pokažejo pooblastilo. Otroci so se obesili nanjo in kričali, da jih ne sme več zapustiti, ker je komaj prišla iz internacije. Petnajstletni sin Franc jo je držal pod pazduho in ji s solznimi očmi zrl v obraz; štirinajstletni sin Janez jo je z obema rokama držal čez pas in prosil patruljo, naj pustijo mamo doma. Dvanajstletna Anica jo je krčevito držala za roko in jokala. Prej bi se kamen omehčal kot srca urhovskih morilcev. Nič ni pomagalo, morala je z njimi. S seboj je vzela nekaj živeža in perila, v nedrje pa je skrila manjšo vsoto denarja, prepričana, da jo peljejo v zapor.

Črnorokci so se verjetno na tihem smejali in si mislili: Tam, kamor greš, ti ne bo potreben živež niti perilo. Odgnali so jo naravnost na breg Save pri Šmartnem ob Savi in jo po hudem mučenju ubili. Zakopali so jo v mivko ob vodi, kjer jo je odkril posestnik Franc Klopčič.

Po umoru so šli v vaško gostilno, ki je bila zaradi pozne nočne ure že zaprta. Z grožnjami so vzdignili gostilničarko in popivali do jutra v čast „junaškega“ dejanja.

Nekaj dni pozneje so domobranci spet popivali v poljski gostilni pri „Avru“. Kako je bilo tam, piše Štefanija Podbevšek v knjigi Sv. Urh:

„Gostilničar Leopold Benčina mi je kasneje pravil, da je Ivan Jerančič v pijanosti zgubil svoj dnevnik. V beležnico žepnega formata je zapisoval imena žrtev in svoje pripombe. Benčina je dejal, da se zaradi naglice in strahu ne spominja podrobnosti za posemezne primere, dobro pa mu je ostal v spominu primer Polonce Čuda, ker je morilec zapisal zanimivo pripombo. Samega sebe je spraševal, kako bo mogel živeti poslej, ko je sebe tako zavrgel, da je pobil svojo dobro znanko, mater treh otrok!“

Jerančič se je zjutraj vrnil v gostilno in gostilničar mu je v strahu izročil dnevnik, ki bi bil danes dragocen dokument. Podbevškova trdi, da je Jerančič vedel za Poloččino delo, zato je je izdal in pozneje kot domobranski šofer tudi ubil. Moji izsledki kažejo na drugo osebo. Jerančič namreč ni vedel za tajno delo Polonce Čuda v tovarni. Iz beležnice tudi ugotovimo, da je Jerančiča pekla vest. Ne verjamem, da poklicne morilce grize vest, saj je nimajo. Domobranska patrulja se je morala prepljati v bližino Fužin z avtomobilom in je bil Jerančič navzoč le kot šofer. Verjetno je gostilničar prezrl (ali pozabil) v dnevniku eno samo besedo, ki povsem spremeni Jerančičevo vlogo. Domnevam, da je Jerančič zadnji stavek takole napisal: „Kako bom odslej živel, ko sem sebe tako zavrgel, da sem sodeloval pri umoru svoje dobre znanke, matere treh otrok.“

Na tovarni trikotažnih tkanin Pletenina je na spominski plošči tudi ime Polonce Čuda. Njen sin Janez, ki je vodja obrata te tovarne na Bizoviku, mi je pripovedoval o njeni mučeniški smrti:

„Vso noč nismo spali, ko so nam odpeljali mamo. Zjutraj smo začeli spraševati, kje je. Vprašanja so bila velika dolina brez odmeva. Le naključju gre pripisati, da jo je čez dva meseca odkril tisti kmet. Na njenem telesu so bili še vidni sledovi mučenja. Zaradi mraza truplo še ni začelo razpadati. Pogled na mrtvo in izmaličeno mamo je nam vsem trem otrokom ostal v neizbrisnem spominu.“

Pokazal mi je knjigo, ki jo je Pletenina izdala ob stoletnici. V njej je slika njegove matere, zapisana pa so tudi imena prvih aktivistov OF. Od teh so urhovski morilci ubili še Janeza Jurco in Matijo Rejca.

Janez je zrl v imena v knjigi, njegove oči pa so begale od imena do imena, kot bi nekaj iskale. Zatopil se je v misli in na njegovem obrazu sem opazil trenutno odsotnost. Bolj sam sebi kot meni je rekel: „Mojo mamo je izdal eden izmed teh.“ Dvignil je glavo, njegove oči so se spet umirile. „Mi ne verjamete? “ me je vprašal, jaz pa v tistem trenutku sploh nisem mislil na to, ali naj mu verjamem ali ne.

Mesec dni po tem pogovoru sem začel pisati pripoved o smrti njegove mame. Naenkrat mi je roka obstala. Čutil sem, da bo zgodba nepopolna, če se ne poglobim v vprašanje, zakaj Janez ne obtožuje Jerančiča, ampak enega izmed udeležencev prvega tajnega sestanka OF v tovarni. Vzel sem pot pod noge in spet potrkal na vrata njegovega stanovanja.

„Kakšni so razlogi, da sumiš enega od teh, ki so zapisani v knjigi? “ sem ga vprašal.

„Ko je mati prišla iz internacije, nam je povedala, da jo je izdal nekdo, ki je bil navzoč na ustanovnem sestanku OF v tovarni. Mati je to zagotovo vedela, saj je do tega prišla v zaporu, ko so jo zaslševali. Izdajalec je vedel za njeno funkcijo, za njeno delo.“

Šest mesecev po smrti Polonce Čuda se je eden od sodelavcev OF v tovarni napil in grozil s črno roko. Dokazano je, da je kot tajni agent sodeloval pri preiskavah v treh hišah v Ljubljani. V jubilejni publikaciji Pletenine je zapisan kot aktivist OF, sodelavec Polonce Čuda. Potemtakem ni čudno, da je črna roka umorila tri iz Pletenine: Čudovo, Jurco in Rejca.

ČRNOROKCEV

ŠTEFANJA RAVNIKAR-PODBEVŠEK se je rodila 1. 1903 v Ljubljani. Šolala se je prav tam in 1. 1922 končala učiteljišče. Učiteljevala je na več šolah v Ljubljani in okolici, od 1. 1932 do 1946 na višje organizirani šoli v Šostrem.

Do upokojitve 1. 1953 je nato opravljala odgovorne družbenopolitične dolžnosti, vmes dve leti tudi učila, od tedaj pa se že vsa leta – kolikor ji dopušča čas in zdravje – posveča pisanju.

Plod tega je avtoričino sodelovanje pri zborniku Slovenke v NOB, svoje prispevke je objavljala v reviji Borec, največje delo pa je monografija Sveti Urh (1966 in 1972). Vse to je nastalo kot avtoričin „dolg narodnoosvobodilnemu boju“.

Literarno pa se je oglašala že kot srednješolka in iz teh let se najraje spominja dela v literarnem krožku, v katerem je deloval tudi Srečko Kosovel. Sodelovanje v boju za boljši jutrišnji dan že v stari Jugoslaviji ter med vojno kot aktivistki OF ji je za dolga leta potisnilo na stran njeno literarno snovanje in vrsta tekstov se čaka končne redakcije.

Za naše bralce smo izbrali odlomek iz druge skrajšane izdaje monografije iz 1. 1973.

SVETI URH

Ob kapitulaciji Italije so belogardisti iz postojank v Bizoviku, Dobrunjah, na Sv. Urhu in iz postojank v poljski občini bežali na Dolenjsko proti Turjaku. Med obleganjem in zavzetjem turjaškega gradu, kamor so se pred partizani zatekli številni belogardisti in četniki, je padlo tudi več vaških stražarjev, iz postojank v dobrunjski občini, ki so se preimenovali v slovenske goščarje, že več se jih je predalo v NOB. Najhujše zločince so partizanske enote izročile vojaškemu sodišču v Kočevju, ki je l. 1. oktobra 1943 izreklo šestnajst smrtnih obsodb. Med obsojenimi so bili tudi četniški oficir Drago Tomažič, ki je maja 1942 uril na Sv. Urhu prve slovenske četnike za boj proti partizanom, vojaški kurat lažnega Štajerskega bataljona Anton Šinkar in morilec prvih žrtev na Sv. Urhu in v okolici Gabrijel Capuder. Že pred njim je doletela smrt četniškega oficirja Dobrivoja Vasiljevića in Milana Kranjca in tudi Joška Jakoša, ki je maja 1942 pripravil četniški „logor“ v urhovskih gozdovih, ni bilo več med živimi.

Preživeli komandant bizoviške, dobrunjske in urhovske postojanke in postojank v poljski občini so skupaj s svojim moštvom prestrašeni čakali, kaj bo. Natihoma so se vračali nazaj v zapuščene postojanke in jih naskrivaj urtjevali, ker so se bali partizanskega napada. Kmalu so zvedeli veselo novico, da se njihovi vodilni možje, ki so sporazumeli s Nemci. Novico jim je prinesel prof. Janez Grum, duhovni in vojaški vodja bele garde v poljski občini in tudi zunaj nje. Na ves glas so zakričali: „Zdaj pa naj je prišel, kdor hoče, smo se že z Nemci povezali!“

„Slovenec“ je 24. septembra 1943 pisal v široko razprtem tisku, da je velikonemška vojska „prišla k nam na povelje firerja, da nas zaščiti“. Pozival je vse za boj sposobne Slovence v starosti od 18. do 35. leta, naj vstopijo v slovensko domobranstvo, ki ga je 25. septembra 1943 osnoval nemški SS general Ervin Roesener s sodelovanjem slovenskih kolaboracionistov z bivšim jugoslovanskim generalom Leonom Rupnikom na čelu.

Belogardisti so imeli že več nazivov: bili so člani Slovenske legije, četnjki Draže Mihailovića, člani lažnega Štajerskega bataljona in Legije smrti, tik pred kapitulacijo Italije so postali slovenski goščarji, po njih pa so se preimenovali v slovenske domobrance. Z isto vnemo so služili nemškim nacistom, kot so služili prej italijanskim fašistom, in z nezmanjšanim sovraštvom so si prizadevali uničiti svobodni boj svojega naroda in njegove pripadnike. Spet jim je zrasel pogum, ker so si od nemške vojske obetali več kot od italijanske. Povsod, kjer so ropali, požigali in morili, so vpili: „Mi in Nemci bomo zmagali!“

Po boju s partizani 4. bataljona Cankarjeve brigade, ki so 18. septembra 1943 napadli sovražno postojanko na Sv. Urhu, a so Nemci v zadnjem trenutku prihiteli na pomoč, so postali še bolj divji. Pri pokopu partizanskih borcev in bork, padlih in pobitih v tem boju, je njihov komandant Alojzij Dežman zagrozil prisilnima grobarjema Janezu Omahu in Martinu Kurentu, da bodo na Sv. Urhu pobili vse člane terenskih organizacij OF in vse, ki sodelujejo s partizani in jih podpirajo. To grožnjo so urhovski domobranci izpolnili v še veliko večji meri.

Mesec dni po ustanovitvi slovenskega domobranstva, 23. oktobra 1943, je prišel na Sv. Urh zastopnik 1. slovenskega domobranskega bataljona stotnik Emil Cof. Pregledal je teren, določen za množično morišče, pohvalil zastavnika Alojza Dežmara in njegovo „ljudstvo“, kot so domobranci imenovali svoje moštvo, in jim dal še zadnja navodila.

Naslednji dan, 24. oktobra 1943, so je začelo množično ubijanje na Sv. Urhu. V poljski postojanki so morilci ustanovili nekakšno „naglo sodišče“, ki je ujete partizane, aretirane člane terenskih organizacij OF in pripornike iz ljubljanskih domobranskih – gestapovskih zaporov obsojalo na smrt, nato pa izročilo svojemu „ljudstvu“, da jih je odpeljalo v smrt v urhovsko gozdovje.

Prve tri žrtve so tega dne odpeljali najprej na dobrunjsko stran v šentjenarsko župnišče, da bi jih kaplan Mirko Gar.de, naslednik Filipa Žaklja, spovedal. Ta se je na smrt obsojenih žrtev tako prestrašil, da je moral obred opraviti župnik Franc Verce. Spovedanca sta ga prosila, naj ju reši, ker sta nedolžna (tretji se ni maral spovedati in je ostal zunaj v avtomobilu). Župnik je vprašal domobranca, ki je žrtve pripeljal, ali so res zaprte. Odvrnil mu je, da ne ve, je smrtno kazen mora izvršiti.

Župnik Verce ni dovolil, da bi na smrt obsojene še naprej vodili k njemu spovedovat. Odšel je v Polje k župniku Janezu Keteju in mu dejal, naj jih kar sam spoveduje, ker ima štiri kaplane v pomoč, on pa enega samega. Odslej so vodili žrtve takoj po „sodbi“ na urhovsko morišče, župnik Verce in kaplan Garde pa sta bila na slabšem. Ob vsaki uri podnevi in ponoči sta morala na Sv. Urh k žrtvam, ko so se hotele pred smrtjo še spovedati. Domobranci so spoved dovoljevali, ker so se nadejali, da bodo žrtve pred smrtjo kaj pomembnega izpovedale, žrtve pa so upale, da bodo pri spovedi duhovnika prepričale, da so nedolžne in si tako rešile življenje. Župnik je začel

Grobnica in spomenik padlim žrtvam na Urhu

tožiti, da bo še znorel, če pojde tako naprej, kaplan pa se je nenadnemu opravilu kmalu privadil. Urhovski domobranci so imeli zmeraj dosti pijače in veselih doktet, ki so jih zabavale, kar se tudi kaplanu ni upiralo.

Še pred božičem 1943 so urhovski domobranci prejeli od škofa dr. Gregorja Rožmana več blagoslovljenih rožnih vencev in „čudežni križec“, ki je imel tako moč, da se je žrtev, ki je pred njim obudila kesanje, za katero so ji dali morilci pet minut časa, lahko takoj po